

УДК 159.9

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Стефанія МАКАРЕНКО

*Інститут права та психології Національний університет «Львівська політехніка»,
вул. С. Бандери, 26, м. Львів,
e-mail: makarenko_s_s@ukr.net*

Подано результати психологічних досліджень формування професійно-психологічних якостей у діяльності практичного психолога. Доведено, що діяльність практичного психолога визначається властивостями особистості, професійними знаннями та спеціальними навичками. Особливо варто виділити вплив якостей особистості, які потрібні психологу: довіра до людей; повага до цінностей іншої особистості; проникливість; неупередженість; саморозуміння; свідомість професійного обов'язку.

Розглянуто напрям діяльності практичного психолога, який спеціалізується в галузі освіти, популяризує психологічні знання серед вчителів і батьків, вирішує науково-практичні задачі діяльності соціальних груп і колективів, проблеми міжособистісного спілкування, уживає конструктивні заходи розв'язання конфліктів і взаємодій у різних педагогічних ситуаціях у навчально-виховних установах.

Ключові слова: психолог, психолог-професіонал, професійна діяльність, клієнт, психологічна допомога, психологічна компетентність.

Постановка проблеми. Трудова діяльність – це насамперед продуктивна діяльність. Професія психолога зорієнтована на допомогу іншим людям у розв'язанні їхніх найскладніших душевних і життєвих проблем. Термін професія походить від латинського слова *profiteri* – говорити публічно.

Умовно можна виділити межі професійно-психологічної компетентності психолога-професіонала від психолога-любителя. Професіоналізація взагалі, і становлення психолога-професіонала зокрема, – тривалий і суперечливий процес. Професіоналізм ґрунтується на професійних знаннях, професійних уміннях і навичках. Уміння – менш усвідомлювані, потребують тривалого часу. Особливий підхід потрібний для досліджень, які пов'язані з професійною або психологічною готовністю до виконання діяльності.

Мета – дослідити формування професійно-психологічних якостей у діяльності практичного психолога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «психологічна готовність» у літературі має різні тлумачення. Поняття «готовності» до високопродуктивної діяльності у певній галузі праці, суспільного життя Б. Г. Ананьєв визначив, як «прояв здібностей» [1, с. 15]. В. А. Крутецький запропонував називати готовністю до діяльності весь «ансамбль», синтез властивостей особистості як значно ширше поняття, ніж здібності [3, с. 4]. К. К. Платонов, відповідно до висунутої ним концепції особистості, у структурі

готовності до діяльності виділив моральну, психологічну та професійну готовність [3, с. 41].

Л. С. Нерсесян, А. Ц. Пуні пояснювали готовність через сукупність мотиваційних, пізнавальних, емоційних і вольових якостей особистості, як її загальний психофізіологічний стан, що забезпечує актуалізацію можливостей; як спрямованість особистості на виконання певних дій [2, с. 14].

Поняття готовності до діяльності тісно пов'язане з поняттям установки, яка забезпечує стійкий, цілеспрямований характер протікання успішної діяльності. Д. Н. Узнадзе розумів установку як ширше явище, ніж готовність. Готовність він визначав як суттєву ознаку установки [5, с. 26].

З іншого боку, М.І. Дяченко та Л.А. Кандибович розрізняють ці два поняття з погляду конкретно-психологічної природи феноменів, а установка є лише формою готовності [9, с. 53].

В. В. Согалаєв зазначив, що до структури психологічної готовності належать мотиваційний, орієнтаційний, емоційно-вольовий, особистісно-операційний та оціночно-рефлексивний компоненти.

Психологічна готовність до професійної діяльності, на думку О. М. Краснорядцевої, що спробувала поєднати згадані підходи, виявляється:

- у формі установок (як проекції минулого досвіду на ситуацію «тут і зараз»), що передують будь-яким психічним явищам і проявам;
- у вигляді мотиваційної готовності до «впорядкування» свого образу світу (така готовність дає людині змогу усвідомити сенс і цінність того, що робить);
- у вигляді професійно-особистісної готовності до самореалізації через процес персоналізації [10, с. 23].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з цієї проблеми свідчить про те, що, незважаючи на вагомий результати досліджень, поза увагою дослідників залишилися важливі питання, пов'язані з формуванням професійних якостей психолога, який практикує.

Можна стверджувати, що успіх професійної діяльності психолога залежить від його особистісних характеристик, психологічної культури, самосвідомості, соціального досвіду та інтелекту тощо. Поряд із світоглядною та професійною підготовкою майбутніх фахівців особливого значення набуває особистісна підготовка психолога-практика, де формуються професійні якості особистості, гуманістична спрямованість, психологічна культура, здатність до професійної ідентифікації. Дипломований спеціаліст, який займає посаду практичного психолога, має бути підготований до активної творчої та соціальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фахівець, володіючи високим рівнем професійної підготовки, забезпечує соціальне замовлення суспільства у сфері прикладної психології. Він зобов'язаний систематично поповнювати свої знання, вміти на практиці застосовувати принципи наукової організації праці, володіти передовими методами управління, ерудицією і культурою, вміти діалектично мислити, аргумен-

товано відстоювати власні погляди. У нього мають бути навички роботи в колективі, вміння створювати в ньому позитивний психологічний клімат, забезпечуючи емоційне благополуччя та комфортне спілкування в умовах навчально-виховного процесу.

Практичний психолог, який спеціалізується в галузі освіти, популяризує психологічні знання серед вчителів і батьків, вирішує науково-практичні задачі діяльності соціальних груп і колективів, проблеми міжособистісного спілкування, уживає конструктивні заходи розв'язання конфліктів і взаємодій у різних педагогічних ситуаціях, у навчально-виховних установах.

Практичний психолог має знати [2, с. 15]:

- основи фундаментальних наук про людину, які охоплюють філософський, антропологічний, соціологічний, педагогічний і культурологічний аспекти;
- основні нормативні документи, постанови та юридичні акти, які визначають взаємини людини і різних соціальних інститутів, зокрема, Загальну декларацію прав людини, Конвенцію про права дитини, Конституцію;
- новітні досягнення психологічної науки в цілому, а також дитячої та педагогічної психології, практичної психології;
- історію сучасної тенденції розвитку світової психології;
- основи загальної та соціальної психології;
- психологію спілкування і розвитку умінь ефективного спілкування;
- медичну психологію та психогігієну;
- основи психодіагностики й основні психодіагностичні методики, особливості діагностичної роботи в шкільних умовах;
- основи психопрофілактичної роботи в умовах школи;
- основні види та методи психологічного консультування;
- етику професійної діяльності шкільного психолога.

Практичний психолог повинен уміти:

- застосовувати отримані теоретичні знання й уміння для розв'язання педагогічних, навчально-виховних, корекційних завдань з обліком індивідуальних, вікових особливостей учнів, умов їхнього навчання і виховання;
- застосовувати на практиці сучасні науково обґрунтовані методи діагностичної, розвивальної, психокорекційної та психопрофілактичної роботи;
- проводити психологічне обстеження дитини, щоб визначити перебіг її психічного розвитку, відповідність розвитку віковим нормам і забезпечення індивідуального підходу в процесі виховання та навчання, допомоги в професійному й особистісному самовизначенні;
- діагностувати міжособистісні стосунки дітей з дорослими й однолітками, виявляти психологічні причини порушення спілкування, розвивати уміння ефективного спілкування, проводити тренінги спілкування;
- визначати оптимальні програми психологічної підтримки та корекції психічного розвитку учнів, щоб створити найкращі умови для їхнього індивідуального розвитку;

- надавати допомогу адміністрації та педагогічному колективу у вирішенні проблем, які пов'язані з забезпеченням повноцінного психічного розвитку дітей, індивідуального підходу до дитини;
- розглядати питання і приймати рішення в рамках своєї професійної компетенції;
- популяризувати та роз'яснювати результати новітніх психологічних досліджень, формувати у вчителів потребу в психологічних знаннях, бажання використовувати їх у роботі з дитиною.

Оже, результативність роботи психолога-практика залежить від рівня його соціально-перцептивної компетентності (вміння адекватно сприймати установки, здібності, емоційні стани, думки, наміри, ціннісні орієнтації реципієнта); ідентифікації (розуміння внутрішнього стану іншої людини здобувається, коли «вживаєшся» в її становище); емпатії (співпереживання, співчуття); професійній рефлексії (усвідомлення психологом своєї поведінки та вчинків як професіонала; передбачення наслідків свого впливу; усвідомлення потреб клієнта; прогнозування дій клієнта); професійній самоідентифікації (усвідомлення психологом своєї соціальної ролі й очікувань соціуму щодо своїх професійних функцій).

Досягнути такого рівня майстерності психолог може лише за умови розуміння цінності й унікальності особистості, її структури, яка, за визначенням С. Д. Максименка, як цілісність є об'єктивною реальністю, що втілює внутрішні особистісні процеси [13, с. 23].

Головним науково-прикладним завданням психології є формування компетентності психолога.

Для проведення дослідження професійних якостей психолога науковці використовують (на відміну від спостереження та виміру) експеримент, який дає змогу відтворювати явища реальності в спеціально створених умовах і виявляти причинно-наслідкові залежності між явищем і особливостями зовнішніх умов.

Експеримент – це «активний» метод вивчення реальності. Дослідник не тільки задає питання природі, а й «змушує» її на них відповідати. Спостереження та вимір допомагають відповісти на питання «Як? Коли? Яким чином?», а експеримент відповідає на запитання «Чому?».

Експериментом називається проведення досліджень у спеціально створених, керованих умовах, щоб перевірити експериментальні гіпотези про причинно-наслідковий зв'язок. Під час експерименту дослідник завжди спостерігає за поведінкою об'єкта, вимірює його стан. Процедури спостереження та вимірювання входять у процес експерименту. Крім того, дослідник планово і цілеспрямовано впливає на об'єкт, щоб виміряти його стан. Ця операція називається експериментальним впливом.

Коротко схарактеризуємо основні етапи проведення експерименту.

- а) Підготовка експерименту. Найважливіший момент – розроблення й уточнення інструкції. Вона має складатися з коротких пропозицій, які охоплюють не більше 11 слів. В інструкції за допомогою абзаців виділяють значеннєві блоки, перевіряють на зрозумілість і простоту, проводячи попередній досвід на 5–10 випробуваних.

- б) Інструктування та мотивування випробуваних. Інструкція має містити мотиваційні компоненти. Варто перевірити, чи випробувані правильно зрозуміли інструкцію, повторити її у разі потреби, уникаючи додаткових розгорнутих коментарів.
- в) Експериментування. Перед експериментатором повинна лежати інструкція, в якій зафіксований порядок його дій під час дослідження. Протоколювати відповіді випробуваного ліпше відразу, вводючи дані в електронну таблицю, що створюється в комп'ютері (паке́т EXCEL). Рекомендують реєструвати додаткові ознаки поведінки випробуваного, його емоційні реакції під час експерименту.

Планування експериментального дослідження – центральний етап усієї процедури. Йдеться про виділення зовнішніх перемінних, які можуть впливати на залежну перемінну. Планування потрібне для забезпечення зовнішньої та внутрішньої валідності експерименту.

Добір і розподіл випробуваних за групами проводиться відповідно до прийнятого експериментального плану. Усю сукупність потенційних випробуваних, які можуть бути об'єктами цього психологічного дослідження, позначають як популяцію чи генеральну сукупність.

Під час експерименту дослідник організовує процес взаємодії з випробуваним, зачитує інструкцію.

Вибір методів статистичної обробки, її проведення й інтерпретація результатів – наступний етап дослідження.

Висновки й інтерпретація результатів завершують дослідницький цикл.

Підсумком експериментального дослідження є підтвердження, чи спростування гіпотези про причинну залежність між перемінними.

Для виділення перемінних у психологічному експерименті використовують різні методичні засоби. Усі вони слугують операціоналізації, тобто конкретизації в способах подання перемінних тих емпірично навантажених понять, якими перемінні подані в психологічній гіпотезі.

Для шкали інтервалів виконується вимога рівномірності її розподілів, що співвідносяться з обраними числовими значеннями перемінної. Вимірюючи 10, можна сказати, на скільки умовних одиниць тестовий бал випробуваного А відрізняється від тестового бала випробуваного Б, а не тільки зазначити, що випробуваний А має вищий показник, ніж випробуваний Б. Однак шкала інтервалів не має нульової оцінки, щодо якої можна було б проводити порівняння індивідуальних значень.

Для кількісної обробки використовують різні статистичні методи. Статистичні оцінки подають інформацію не про наявність, а про вірогідність подібностей і розходжень результатів контрольних та експериментальних груп. Існують «прив'язки» визначених методів обробки результатів до експериментальних планів. Для оцінки розходжень даних, отриманих під час застосування плану для двох груп, використовують критерії.

Існують стандартні пакети програм для математичної обробки даних. Усі пакети поділяють на такі види: 1) спеціалізовані пакети; 2) пакети загального призначення; 3) неповні пакети загального призначення.

Експеримент – це формальний дослідний процес, під час якого експериментатор у контрольованих умовах проводить систематичні спостереження за реакціями досліджуваних на змінювані чинники (маніпулювання незалежною змінною).

Отже, до головних характеристик будь-яких експериментів належать:

- маніпулювання незалежною змінною (змінними);
- контроль за іншими умовами, які могли б вплинути на реакцію досліджуваних (залежну змінну);
- збирання інформації у формі систематичних спостережень.

Нормальним варіантом експериментального дослідження є наявність у ньому основної (експериментальної) та контрольної групи досліджуваних.

Експериментальна гіпотеза, на відміну від теоретичної (концептуальної), формулюється у вигляді імплікативного висловлювання «Якщо ..., то ...». «Крім того, вона повинна бути операціоналізована, тобто змінні, які фігурують у твердженні «Якщо А..., то В...», повинні контролюватись в експерименті. Змінною А управляє (маніпулює) експериментатор, це незалежна змінна. Змінна В має бути зареєстрована безпосередньо (або за допомогою апаратури). Це залежна змінна. Крім незалежної та залежної змінних, треба визначити й операціоналізувати зовнішні змінні, які можуть вплинути на залежну змінну.

Інструментарій потрібен для управління (маніпулювання) незалежною змінною та реєстрації залежних змінних. У психологічному дослідженні застосовують різний інструментарій, утім числі психофізіологічний. Його вибір залежить від того, в якій формі планують незалежну й залежну змінні.

Для планування дослідження насамперед потрібно виокремити зовнішні змінні, які можуть впливати на залежну змінну. Вибір експериментального плану зумовлений різними чинниками, зокрема кількістю досліджуваних. Якщо в експерименті бере участь група досліджуваних, то найпростішим є план для двох груп: експериментальної та контрольної. Якщо треба виявити вплив двох і більше незалежних змінних на одну залежну, вибирають факторний план, де незалежні змінні можуть мати кілька рівнів інтенсивності.

Для цього пропонують вибрати такий план експерименту: план для двох груп з попереднім тестуванням (до виконання експериментального завдання) і тестуванням після виконання експериментального завдання.

Підбирають досліджуваних, розподіляючи за групами. Склад вибірки має репрезентувати генеральну сукупність, адже висновки експерименту поширюються на всіх членів популяції. Потенційні досліджувані різні за статтю, віком, соціальним станом, рівнем освіти тощо. Крім того, вони мають різні індивідуально-психологічні особливості (наприклад, інтелект, рівень нейротизму, агресивності).

Дослідження проводять за допомогою підбраного банку діагностичних методик. Пропонуємо перелік діагностичних методик, які бажано використовувати для комплексного діагностичного обстеження практичного психолога до професійної діяльності:

- проєктивне інтерв'ю;
- 16-факторний опитувальник Кеттела (підлітковий або дитячий варіант);

- особистісні опитувальники Айзенка;
- опитувальник акцентуацій характеру (модифікація С.Ф. Подмазіна);
- тест кольорового вибору Люшера;
- «Дім – Дерево – Людина» (Дж. Бука);
- методика експрес-діагностики характерологічних особливостей особистості Т. В. Матоліна;
- малюнковий тест «Неіснуюча тварина»;
- методика «Малюнок сім'ї» (Захарова);
- методика «Ціннісні орієнтації і спрямованість особистості» (Л. М. Силантьєва);
- методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерса і Р. Даймонда);
- соціометрія (Дж. Морено);
- методика діагностики тривожності (Спілбергера);
- методика діагностики батьківського ставлення (А. Я. Варги і В. В. Саліна).

Щодо вибору методів статистичної обробки, її проведення та інтерпретації результатів треба звернути увагу на типи статистичних гіпотез:

- про подібність або відмінність двох чи більше груп;
- про взаємовплив незалежних змінних;
- про статистичний зв'язок незалежних і залежних змінних.

Після проведених досліджень можна стверджувати, що формування професійно-психологічних якостей у діяльності практичного психолога визначається властивостями особистості, професійними знаннями та спеціальними навичками. Особливо варто відмітити вплив якостей особистості, які потрібні психологу: довіра до людей; повага цінностей іншої особистості; проникливість; неупередженість; саморозуміння; свідомість професійного обов'язку.

Ми акцентуємо нашу увагу на таких головних якостях: чуйність, об'єктивність (неотожнення себе з клієнтами), гнучкість, емпатію і безпроблемність. До особливо шкідливих рис для психолога зараховують: авторитарність, пасивність і залежність, замкнутість, використання клієнтів для задоволення своїх потреб, невміння бути терпимим до різних спонукань клієнтів, невротична установка стосовно грошей (матеріальної винагороди).

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного теоретичного дослідження, згідно зі сформульованою метою – дослідження умов формування професійно-психологічних якостей у діяльності практичного психолога можна стверджувати, що професійна готовність психолога потребує надалі поглибленого самопізнання, самоаналізу, саморозуміння, щоб формувати його професійну свідомість.

Результативність роботи психолога-практика залежить від рівня його соціально-перцептивної компетентності (вміння адекватно сприймати установки, здібності, емоційні стани, думки, наміри, ціннісні орієнтації реципієнта); ідентифікації (розуміння внутрішнього стану іншої людини здобувається, коли «вживаєшся» в її становище); емпатії (співпереживання, співчуття); професійній рефлексії (усвідомлення психологом своєї поведінки та вчинків як професіонала; передбачення наслідків свого впливу);

усвідомлення потреб клієнта; прогнозування дій клієнта); професійній самоідентифікації (усвідомлення психологом своєї соціальної ролі та очікувань соціуму щодо своїх професійних функцій). Планування експериментального дослідження – центральний етап усієї процедури.

Напрямок подальших досліджень у питанні формування професійно-психологічних якостей діяльності практичного психолога полягає в обґрунтуванні та апробації психотренінгових технологій з формування професійно-важливих якостей практичного психолога, які будуть реалізуватися у формі психопрофілактики, психодіагностики, психокорекції, психологічного консультування та психотерапії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Битянова М. Р.* Организация психологической работы в школе / М. Р. Битянова. – Москва : Совершенство, 2000. – 298 с.
2. *Болотова А. К.* С чего начинать школьному психологу? : учеб. пособие / А. К. Болотова. – Москва : МПСИ5, 2001. – 96 с.
3. *Вачков И. В.* Групповые методы в работе школьного психолога : учеб.-метод. пособ. / И. В. Вачков. – Москва : Ось-89, 2002. – 224 с.
4. *Вірна Ж.* До проблеми професійної успішності практикуючого психолога / Ж. Вірна // Психологічні перспективи. – 2002. – Вип. 2. – С. 132–140.
5. *Гільбух Ю. З.* Шкільний клас: як пізнавати й виховувати його душу / Ю. З. Гільбух, О. В. Киричук. – Київ : Інститут психології АПН України, 1994. – 208 с.
6. *Клюева Н. В.* Технология работы психолога с учителем / Н. В. Клюева. – Москва : Владос-Пресс, 2000. – 192 с.
7. *Куликов Л. В.* Психологическое исследование / Л. В. Куликов. – Санкт-Петербург : Наука, 1994. – 118 с.
8. *Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.* – Київ : Либідь, 1999. – 536 с.
9. *Овчарова Р. В.* Практическая психология образования : учеб. пособ. / Р. В. Овчарова – Москва : Издательский центр «Академия», 2003. – 448 с.
10. *Панок В. Г.* Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4–5. – С. 5–8.
11. *Пов'якель Н. І.* Професійна рефлексія психолога-практика / Н. І. Пов'якель // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6–7. – С. 3–6.
12. *Психодіагностична графічна методика «Дім – Дерево – Людина» / за ред. Г. К. Радчук.* – Тернопіль, 1996. – 24 с.
13. *Радчук Г. К.* Організація практики у системі професійної підготовки психологів / Г. К. Радчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №8. – С. 65–74.
14. *Рефлексія // Психологія : Словарь / под ред. А.В. Петровского.* – Москва : Политиздат. – 1990. – 340 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2016

Прийнята до друку 30.11.2016

FORMATION OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL QUALITIES IN THE ACTIVITIES OF A PRACTICAL PSYCHOLOGIST

Stefania MAKARENKO

*Institute of Law and Psychology National University «Lviv Polytechnik»,
26, S. Bandera St., Lviv,
e-mail: makarenko_s_s@ukr.net*

The article presents the results of psychological studies of the formation of professional psychological qualities in the activity of the practical psychologist. It is proved that the activity of the practical psychologist is determined by the features of a personality, his/her professional knowledge and special skills. Especially one should stress the influence of personal qualities which every psychologist should have: trust of people.

Performance of the practical psychologist depends on the level of social and perceptual competence (ability to perceive the attitudes, skills, emotional states, thoughts, intentions, value orientations of the recipient).

The article also presents the activity of the practical psychologist, specializing in education, by popularization of psychological knowledge among teachers and parents, solving scientific and practical problems of social groups and teams, problems of interpersonal communication, takes positive action to resolve conflicts and interactions in different pedagogical situations in the educational institutions fools.

After research it can be argued that formation of professional psychological qualities in the activity of the practical psychologist is determined by the features of personality, professional knowledge and special skills. One should stress the influence of personal qualities which are necessary for the psychologist: trust in people; respect for the values of the other people; insight; lack of bias; self-understanding; consciousness of professional duty. We focus our attention on such basic qualities as sensitivity, objectivity (not associating oneself with clients), flexibility, empathy and absence of one's own serious problems. The most harmful features for a psychologist are authoritarianism, passivity and dependence, isolation, tendency to manipulate clients to satisfy their needs, inability to be tolerant to different motives of the clients, neurotic attitude to money (remuneration).

Performance of the practical psychologist depends on the level of social and perceptual competence (ability to perceive the attitudes, skills, emotional states, thoughts, intentions, value orientations of the recipient); identification (understanding the internal state of another person is achieved due to the "living through" her experience); empathy (compassion, empathy); professional reflection (awareness on the part of a psychologist of his/her behavior and actions as a professional; forecasting the consequences of one's influence; awareness of client's needs; forecasting the actions of the client); professional self-identification (recognition by a psychologist of his/her social role and expectations of society with respect to their professional functions). Planning experimental research is the central stage of the whole procedure. Further research on the issue of formation of professional and psychological features of activity of the practical psychologist lies in the validation and approbation of psychotherapy techniques on the formation of professionally important qualities of the practical psychologist, which will be realized in the form of psychoprophylaxis, psychological diagnostics, psychological correction, psychological counseling and psychotherapy.

Keywords: psychologist, professional, professional activity, client, psychological assistance, psychological competence.